

دەرازیڭ

سیاسەتە تەکنۆلۆژی، ئانکو پۈتۈنلۈك بەرى و ۋە گۇماستنا پۈتۈنلۈك كارىگەر و بەرۋەرە ھەكرن و بەرۋە لافكرنا ئەوان ل سەرانسەرى جىھانى ل ژىر ناڧى توپىن ئەلىكترۆنى. ئەڧى توپى پانتاىيەك ئافراندىيە ب ناڧى پانتاىيا مەجازى يان ساىبىرى، چەمكەكە بۆ ئافكرنا ئەوئ پەيوەندىيا دەروونىيا كۆمەكا مۇڧان ب پۈتۈنلۈك كۆمپىوتەر و ئامرازىن پۈتۈنلۈك ھاندنى، بىيى كو جەئ جوگرافى ل بەرچاڧ بەئتە ۋەرگرتن. دوو پەگەزىن سەرەكى بىن ئەڧى پانتاىيە ھەشكسازى و سەرەدەرىكرنە، كو ب ئاسانى يا بەردەست و پەخساىيە و ئەوى چوارچوۋى بۆ گۇمۇرپىننىن جفاكى، كولتورى، زمانى و ئەدەبى ئامادە دكەت. ئەڧا ژيانكرن و ئافراندىن د ئەڧى پانتاىيە دا پىدڧى ب خۆ ئامادەكرن، خۆ گونجاندىن و چەككرنىيە، تاكو تاك و جفاك بشىن ژ دەرفەت و شىان و بەرۋەرە ھبوون و لەزاتىيا ئەڧى پانتاىيە سوودمەندىن و خۆ ژ مەترسى و گەڧىن وئ بپارىژن. ئەڧ گوتارە ب سەر دوو تەۋەرپىن سەرەكى دابەش دىت: د تەۋەرپى يەكى دا بەحسى كولتورى ل سەردەمى تەكنۆلۆژىيە دەئتە كرن. تەۋەرپى دووئى ژى گرىداىيە ب ئەدەبى ۋە ل سەردەمى تەكنۆلۆژىيە دا.

كولتور و ئەدەبىيات ل سەردەمى تەكنۆلۆژىيە

د. بەيان ئەحمەد حسين
(زانكۆيا دەۋك - كۆلىژا پەروەردا بنىيات)

۱- کولتور ل سهرده مئ تهکنۆلۆژیایی دا
 ئەم د جیهانەکا دووالیزمی دا دژین؛ ئەو جیهانا
 کو دهرزهک ئیخستییە د نابقبەرا کولتورۆی ملی
 یئ پەسەن و کولتورۆی تهکنۆلۆژیی دا. جیهانا
 ئەفرۆ هەفرکی و ململانئیا ئەشان کولتوروانە، د
 ئەفی تەوهری دا هەول هاتییه دان هەر یەک ژ
 ئەوان ب پوختییی بهینە نیاسین.

۱-۱ کولتورۆی ملییی پەسەن

کولتورۆی ملی، هیما و شوناسا هەر ملله تهکیه،
 ب سەر دوو پشکین کولتورۆی بەرجهسته (مادی)
 و نه بەرجهسته (مەعنەوی) دەیتە دابەشکرن، کو
 ب پیکا ئەوان شیوازی ژیانکرنا تاک و گروپین هەر
 نەتەوہیەکی مۆرکەکی تاییەت ب خۆ ئە دگریت
 و ژ نەشەکی بۆ یەکی دی دەیتە ئەگواستن
 و کۆمەکا ساخالەتین تاییەتمەند ئەوان پیکفە
 گریدەت وەک: زمان، خوین، مێژوو، دابونەریت...
 هتد. ب کورتی دی ئەماژە ب ئەشان پیناسەیین ل
 دۆر چەمکی کولتورۆی ملییی پەسەن هیتەدان:
 - «کولتور سەرەپای کو پیکهاتەکه ژ پاشمایین
 پەوشەنبیرییا کەفن، رەوشەنبیرییا هەمی ملله تییە،
 هەر ژ دابونەریت و بیروباوەر و ئایین و زمان و هزر
 و ئەدەبیات. ب گوتنەکا پۆهنتەر؛ کولتور زانست
 و ئایدۆلۆژییەکا عەقلی و بنیاتی پەوشەنبیرییا
 ملله تانە» (۱) ئەف پیناسە پۆناهیئ بەردەتە
 سەر لایەنئ کولتورۆی ملییی نە بەرجهسته و مە
 دگەهینتە هیلا د نابقبەرا کولتور و شارستانی
 دا هەئ.

د پیناسەکا دیکە دا هەردوو لایەنئ کولتورۆی
 ملی خویا دبن و دبنە هیلا پیکگەهشتنا هەردوو
 ئاراستەیین رابردوو و ئایندەیین، «کولتور ئەماژە
 ب کە ئەکە بوونی کۆزانی و بیروباوەر و ئەزموون
 و بەها و هەلوێست و ئایین و چەمکی کات و
 پۆل و جیهانبینی و هەر هەبوویەکی بەرجهسته

و نەبەرجهسته و هەر گریمانە و بیروکەیک
 سەبارەت بەسروشتی مۆف و هەبووەکان، کە
 بە ئەندامبوونمان لە گروپیکی کۆمەلایەتی
 بە زگماکی و نا ئاگایانە فیریان دەیین» (۲).
 ئەف پیناسەیه سەرەپای سەلماندا پەسەنایەتیا
 کولتورۆی و گونجاندنا وئ د راستە هیلا دەمی
 دا، ئەماژەیهکە بۆ رقیشت و نەستئ کۆمی، کو
 د هەر سەرده مەکی دا ل دویف تیکگەهشتنا خۆ
 ئەوی جفاکی پەسەندکریه.

۲-۱ کولتورۆی تهکنۆلۆژی

کولتورۆی تهکنۆلۆژی وەک دەستکەفتەکی
 بەرجهستیی، ئەدەر نییە ژ کولتورۆی جفاکی.
 ب گوتنەکا دی تهکنۆلۆژیا پەگەزەکه ژ کولتورۆی
 شارستانی کو پیشکەفتنا وئ ب پیشکەفتنا
 زانستان ئە گریدایە و تیکهەلەکه ژ دوو پیکهەران:
 ژ لایەکی ئە، ل سەر بنەمایئ ئارمانجین ژیری،
 مادی، ئابووری رادوہستیت. ژ لایەکی دی
 ئە، ل دویف بەهایین چیژ و حەز و بالایی
 دگەپیت. ئەفجا د ئەفی سەرده مئ بلەز و
 بەز دا دیارە هەفسار و دەستەلات دگەفتە
 د دەستئ کولتورۆی تهکنۆلۆژی دا؛ چونکی ب
 پشتبەستن ب ئارمانجان و ب دەریازبوون ژ هەر
 سئ قوناغین «پەهداھیلان، و سەر بەستی و
 ئەگواستن» (۳)، دەستەلات و هەژمونا خۆ
 ب سەر تاک و کۆمپن بکارهینەر دسەپینیت و ل
 دویف بەهایان ب شارەزایی و حنیرمەندانە کالا
 و متایین خۆ ژ هەر دوو جۆرین باش و خراب
 دئخیتە بەردەستئ هەمیان.

۱-۳ کولتورۆی ملی د نابقبەرا چەمکین پەسەندکرن،
 خۆ گونجاندن و رەدکرنئ دا
 ئادەمیزاد د پیرەوا ژيانا خۆ دا هەتا گەهشتییە
 قوناغا تهکنۆلۆژی، د هەر سئ قوناغین «ئەفسانەیی،

لاھوتی، زانستیکن» دا، ل دویف تیگه هشتن و شیائین خۆ که قتییه د نائفه را هر سئ چه مکین په سه ندکرن، خۆگونجاندن و ره دکرنی دا، نه فجا ل سهرده مئ قوناغا پیزانینین هه ژماری و شۆره شا ژیرییا ده سترکد دا مایه مهنده هوش؛ چونکی ب دیتنا گه لک بیرمندان تیگه هشتنه کا واقعیتر ژ مرۆفان ل دۆر جیهانی هیه و دشیت پتر بگه رییت هه تا وی راده ی ل شوینا نه وان برپاری بدت (٤) ب پوخته دشین بیژین: پیلین وی هه می کوژین نه فئ جیهانی یین داگیرکین. نه فجا هر کولتوره کی مللی ب جوداهییا نه ته وه یان دکه فیته بهر نه فنان پرسیاران، کو کولتوروی مللی گه لی کورد ژ یه ک ژ نه وان: نایا خۆگونجاندن یان په سه ندکرن کولتوروی ته کتۆلۆژی ب واتایا ره دکرن کولتوروی په سه نه؟ ده ره نه نجامین وی دئ چ بن؟

ب تیگه هشتنه کا نوی، کولتور نوینه راتییا په هه ندین دهم و جهی دکه ت. مرۆف ب تاک و کۆمی، ب لفینین خۆ و ل سهر زه مینه یا نه و جهی لی دژین پامانی دده نه دهم و ژیانئ، ب گوتنه ک پوهنتر: «هر که سیک تا ده بیته هه لگرئ شوناسیکی تاییه ت به خۆی له سه ره نم زه مینه، هه ولی نه وه ده دات به خۆ گونجاندن له گه ل ده ورویه ر ستایلیکی تاییه ت به خۆی هه بی و نه م ستایله دواتر له کرده گه لی خۆ گونجاندن و سازاندا له چوار چپوهیه کی فراوانتر ده ناخنرئ، تا وای لیدئ ده بیته شیوازی ژیانئ کۆمه لگه ... نه م شیوازه گشتیه گیانی هر هه موویانی هه لگرتوه و شعورو خه یالی گشتی له کولتوردا وینه ده کیشئ» (٥).

ل فیره پرسیاره کا دی دهیته نازاندن: نایا نفشئ نوی نه وه هز و شیان هه نه خۆ ل کولتوروی خۆ یئ نه ته وه یی و مللی بکه ته خودان؟ و چه وا؟

په یفا کولتور ژ لایئ په ه وریشالی فه سئ پامانان هه لدگریت: یه ک «چاندن، واتا کشتوکالا ناخی». دوو: «شارستانییه ت (٦) وه ک فورمه کی میتافۆری ب پامانا پاهینان، یان پارزینگه ها عه قلی» دهیت. سئ: ب پامانا بهرنامه سازیا کۆمییا عه قلییه، کو نه ندامین گروپه کی یان دهسته یه ک ژ مرۆفان ژ که سانین دی جودادکته (٧).

ل دویف پامانا سئیی کولتور ب چه ند شیوه یان خۆ د ناف (به هایان، رپوره سم و داب و نه ریتان، پاله وانان، هیمایان) دا دیاردکته. هر یه کی ژ نه فنان پۆلی خۆ د پاراستنا کولتوروی مللی و نه ته وه یی دا هیه.

ل دویف نه وان فه کۆلینین ل مه لبه ندین زانستی دا هاتینه نه نجامدان «کولتوروی نه ته وه یی» په ه و پشالین وی ژ به هایان پیکدهیت، کو هر ژ بچویکاتی ب ده ست دهین و ژ نفشه کی بۆ یه کی دی دهینه فه گوهاستن ژ بهر هۆکار و کاریگه ریین دهره کی ب دهر یازبونا ده می گوهۆرین ب سهر دا دهین (٨). نه فجا پیدفییبه نفشئ نوی د جفاکی کوردی دا مل ب ملی گوهۆرین سهرده می ته کتۆلۆژی هه ولین پاراستنا نه وان به ها و چه مکان به دن و نه چنه د چه پهرئ ژ ده سته بردان و هیرشکرن دا ل سهر نه وان به هایان، به لکو ب خۆ گونجاندن د گه ل کولتوروی ته کتۆلۆژی پتر بشین خزمه تا کولتوروی خۆ یئ په سه ن و نه ته وه یی بکه ن. بۆ نمونه ل نه فی سهرده می بۆ ناماده کرنا ریکلام و سازکرنا پیشانگه هه کا کولتوروی پیدفی ب ده زگه ه و نامیرین ته کتۆلۆژی و نه لیکترۆنی هیه. ب پوخته خۆگونجاندن و په سه ندکرن کولتوروی ته کتۆلۆژی نه ب پامانا په دکرن کولتوروی په سه نه، ب گوتنه ک پوهنتر؛ تیگه له بونا کولتوروی ته کتۆلۆژی دگه ل کولتوروی په سه ن ب مه رجه کی د خزمه تا کولتوروی په سه ن

و مللی دا بیت دئ سوود و مفايین خو پتر هه بن و ژ لایئ تهخین گنج ژئ شه پتر پیشوازی لئ هیته کرن.

۲- ئه ده ب ل سهرده مئ تهکنۆلۆژیایی دا

ئه ده ب وهکو ههر زانسته کی دی، ل دویف سهرده می فورم و سیمایین وی قوناغی ب خو شه دگریت. وهک چالاکییه کا داهینه رانه ل بلندترین پله یین هونه ری دهیته دانان؛ چونکی ده برپرنی ژ مرؤف و مرؤفایه تیئ دکه ت و ب رامانا ئیستاتیکی به خشینا رامانییه ب وی جیهانا نفیسه ر تیدا دژیت، کو که س نه شیت وهکی وی ل وی جیهانی نزیک بییت و تیگه میت تا وی ده می دبیته دهق و دکه فیته به رده ستئ خوانده فانان. ههر یهک ب دیتنا خو ل سهر ده ریز دبیت. ئه ده ب ب سئ فورم یین ئه ده بی سهرزاری، ئه ده بی نفیسی و ئه ده بی ئه لیکترۆنی دیجتالی هه یه. ژیه ر نافه رۆکا بابه تی ب تنئ دئ ل دۆر ئه ده ب ل سهرده مئ تهکنۆلۆژیایی، ئانکو ئه ده بی ئه لیکترۆنی پاره ستین.

۲-۱ چه مک و پیگه مئ دهقی ئه ده بی د پانتاییا مه جازی دا

ئه ده ب وهکو هه می زانستان که فیتییه به ر پیلیئ تهکنۆلۆژیایا سهرده م و ب تاییه تی تورین ئه لیکترۆنی و د نه جام دا ژانره کی نوی و کاریگر د ناف ئه فئ پانتایی دا دروست بوویه ب نافئ «ئه ده بی ئه لیکترۆنی»، کو نه و ژ نه وی پهیوه ندییا سئ جه مسه رییا ئه ده بی نفیسی «کاغه زی» ئه وا ژ «نفیسه ر»، «دهق» و «خوانده فان» پیکده ییت به ره ف پهیوه ندییه کا چار جه مسه ری ئه وا «نفیسه ر»، «هایپه ردهق»، «کۆمپیوته ر» و «وهرگر» ی د پانتاییه کا مه جازی دا دکه هینیته یهک (۹).

هایپه ردهق یان دهقی ئه لیکترۆنی وهک چاران

ب تنئ ژ دهقه کی نفیسی پیکناهیت، به لکو د هنده کان دا دهنگ و وینه ژئ یین دگه ل و ب ریکا ئامیرین وهک کۆمپیوته ر و موبایل یان ههر ئامیره کی دییئ تهکنۆلۆژی دهگه هیته وهرگری. ئه فجا پهیوه ندییه کا به ز د نافه را نفیسه ر و هایپه ردهق و وهرگری دا دروست دبیت و هندهک چار دهق ب هاریکارییا نفیسه ر و وهرگران شه دهگه هیته کاملاتییا خو.

ب کورتی و پوخته دئ ل سهر ئه وان خالیئ ئه رینی یین کاریگره رییا تهکنۆلۆژیایی ل سهر ئه ده بیاتی پاره ستین (۱۰):

- تهکنۆلۆژییا ب گشتی و تورین جفاکی ب تاییه تی، بووینه ژیده ر بۆ زوی به لاقبسون و ب ده ستفه هینانا به ره م یین ئه ده بی. ئه فه ژئ دبیته ده رگه ههک بۆ په واجا بازاپئ ئه لیکترۆنی.
- دروستبوونا پهیوه ندییه کا راسته وخۆ د نافه را نفیسه ر و وهرگران دا ب ئارمانجا سازکرنا جفاته کا ئه ده بی.

- به ریخودان و نیژینه کا نوی ل سهر په هه ندین ده روونیئ که سایه تیئ به ره مان.

- دانانا ویب سایتان وهکو جههک بۆ پاراستنا به ره مان.

- به لافکرنا دهقیئ ئه ده بی د ناف پانتاییا مه جازی دا، بیافه کی به رفه ره بۆ وهرگران سازدکته، دشین چه ندین چاران ئه وان بخوین و ژ لایه کی دی شه نفیسه ر دشیت ژ هه ز و خواستین وهرگران ئاگه هدار بییت.

- په یدابوونا هندهک تیورین نوی بۆ شرفه کرنا ئه ده بی ئه لیکترۆنی، ژ ئه وانا تیورییا دیجیتال و ژانرین ئه ده بی (۱۱).

ههروه سا ژ خالیئ نه رینی یین کاریگره رییا تهکنۆلۆژیایی ل سهر ئه ده بیات و په خنه یا ئه ده بی دشین ئاماژه یی بدهینه (۱۲):

- په راویز و ژبده:
 - ۱- محمد عابد الجابري، التراث و الحداثة، بيروت، ۱۹۹۱.
 - ۲- د شیلان عومر حسین، نه خشی کولتور له زماندا، کتیبی په که مین فستیقایلی پامان، ئا: ئازاد عه بدولواحید، هه ولیر، ۲۰۲۴.
 - ۳- محمد امین قائمی راد، دوگانگیهای فرهنگی تکنولوژی، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۸، ۱۳۸۸.
 - ۴- زیره کی دهستگرد گفتوگو له گه ل یو فال نوح حه راری، و: م. ی. عه زیز ره ووف، زمانه وانلی، ژماره (۱)، ۲۰۲۴. بنیره: www.sulichan.edu.krd
 - ۵- د. محممه د ته ها حوسین، ئه دهب له قوناغه ندیی گه شه ی کولتوردا، کتیبی په که مین فستیقایلی پامان، ئا: ئازاد عه بدولواحید، هه ولیر، ۲۰۲۴.
 - ۶- مردان رفعت ابوزید، په نگه دانا کلتوری د پومانی (محمد سلیم سواری) دا، په رتوکخانا گازی، دهوک، ۲۰۲۱.
 - ۷- فازیل شه وړو، کولتوری نه ته وایه تی له جبهانی گلوبالیزمدا، گوشارا پامان، ژ (۳۱۹)، ۲۰۲۴.
 - ۸- هه مان ژبده ر.
 - ۹- د. سالار تاوگوزی، ئه دهبی ئه لیکترونی، چه مک و خسه له ته کانی و کاریگه ریی له سه ر په خنه ی ئه دهبی، گوشارا پامان، ژ ۲۱۷، ۲۰۲۴.
 - ۱۰- بنیره:
 - علی رضا شوهانی و سارا حسینی، بررسی وجوه تأثیر فضای مجازی بر زبان و ادبیات فارسی معاصر، نشریه زبان و ادب فارسی، شماره ۲۳۷، ۱۳۹۷.
 - د. علی اکبر مهاد و معصومه کمری، تأثیر فضای مجازی و هوش مصنوعی بر ادبیات فارسی، ۱۴۳۰.
 - ۱۱- عصمت خابور، تیورییا دیجیتالی و ژانرین ئه دهبی... هه لسه نگاندن و هه قبه رکرنا فه کولینین فی بیای، گوشارا مه تین، ۲۰۲۴. [/govarametin.com/vekolin](http://govarametin.com/vekolin)
 - ۱۲- هه مان ژبده ری ژماره (۱۰).
 - ۱۳- د. امین عبدالقادر، چه رخ دیجیتالی و مرنا پومانی، گوشارا مه تین، ژ ۱۰۴، ۲۰۲۴.

- ئه ف پانتاییه گه لک جارن وه همه کئ بؤ هنده ک نفیسه ریڼ گه نج دروست دکه ت، ده مئ ب ده ستخو شی و ئافه ریڼان به ره مه یڼ نه د ئاست دا به لافدکه ن، یان به روفاژی ب دانا هنده ک ره خنه ییڼ توند ئه وی نفیسه ری گه نج و نوی ئه زمون ژ نفیسیڼ پاشفه دبه ن.
- پویکرن بؤ زمانئ ناخفتنا پوژانه و دویرکه فتن ژ زمانئ نفیسینا ئه دهبی. چونکی تورپڼ جفاکی وه دکه ن، کو خواندن و به ریخودان و لئ زفرپڼ بؤ به رپه پان کیم بییت، ئه فجا زمان ژئ دئ د ئاستئ وی جفاکی دا بییت. ئه فه ژئ دئ بیته هویه ک، کو زمانئ نفیسیڼ سه نگ و به هایئ وی کیم بییت .
- ده ستکاریکرن د فورم و نفیسینا په یقان دا.
- هه بوونا شاشیڼ پڼ نفیسی د ناف به ره مان دا.
- ده ریازیون ژ هنده ک سانسوران و شکاندنا تابویان و په نگه دانا ئه وان د ناف ده قین ئه لیکترونی دا.
- ئه ف پانتاییه ده رفه تی ناده ته په خنه گریڼ شاره زا به ره مه ی ل دویف بنه مایڼ تیورپڼ په خنه یی شوړفه و رافه بکه ن، به لکو پتر دبیته ئه گه ره ک بؤ به لافبوونا ره خنه یا بئ بنه ما و ساده .
- دانانا لیکه ک یان پرسته په کا کورت ل دور به ره مه کی نابیته به لکه بؤ هه لسه نگاندنه کا دروست و زانستی.
- ئه ف فه زا و پانتاییه نه شیت ئه دهبه کئ باش و بلند ب هه مان پوچا ئه دهبی کاغه زی بنافرینیت.
- تورپڼ جفاکی دبنه هؤکار، کو ئیدی وه شانخانه وه کی جارن پؤل د چاپ و وه شانئ دا نه بییت.
- بؤ ژانره کئ وه کی پومانی، خوانده فانی جارن نامینیت، ئه فه ژئ دئ بیته هویه ک بؤ په راویزخستنا ئه فی هونه ری و د ناینده یدا هویه ک بؤ مرنا وی (۱۳).